

Az *értelmezés útvesztői* a Bodor Ádámmal készült, az elmúlt tizennyolc évben közölt interjúk anyagából szerkesztett válogatáskötet, amely a Kossuth-díj elnyerésének apropójából megjelent 2003-as cikkel kezdődik, és a mostani

60 Szilák Flóra

„DEMOKRÁCIA KÉRDÉSE EZ IS”

Bodor Ádám: *Az értelmezés
útvesztői. Tizenöt beszélgetés*

járványidőszaki munkát érintő utolsó kérdéssel ér véget. A beszélgetésekben, ahogyan arra már Bodor Ádám előszava is felhívja a figyelmet, szembetűnő ismétlődések fedezhetők fel. Többször szövesik például a korábbi, 2007-es, *A börtön szaga* című interjúkötetről, és

ennek kapcsán főleg arról, milyen hatással volt Bodorra a politikai elítéltként börtönben töltött két év. Ez részben érthető, hiszen az interjúkészítők (az első négyet kivéve) innen is készülhettek föl a beszélgetésre; ugyanakkor a megjelent interjúkötethez való újságírói igazodás (a mostani összeállításból kirajzolódó) hátrányokkal is jár, hiszen erősen meghatározza a kérdezők perspektíváját és a beszélgetésekben érintett témákat.

Pedig a fülszöveg igyekszik meggyőzni az olvasót a kötet újszerűségéről: azt ígéri, hogy (*A börtön szagával* ellentétben) *Az értelmezés útvesztői* „a pályakép belső alakulásával, poétikai összefüggéseivel és műhelytitkaival foglalkozik elsősorban”. Mindazzal tehát, aminek kapcsán nyilatkozataiban Bodor Ádám általában a háttérbe vonulás stratégiáját választja. Bár ez a kiadói pozicionálás kétségtelenül felkelti az érdeklődést (egy hallgatagként beállított, köz- és elismert szerző kivételesen megosztja velünk műhelytitkait), néhány szöveghelytől, például Selyem Zsuzsa interjútól eltekintve Bodor alapvetően ezúttal is mértéktartóan nyilatkozik az írás folyamatáról és a saját interpretációiról. Benyomásom szerint inkább néha kevesebb, néha több kedvvel válaszol a sokszor ismétlődő kérdésekre, elsősorban a gyerekkoráról, a kommunista diktatúra korabeli és a mai Romániáról, az elmúlt évtizedek Magyarországról, a pályakezdéséről, a fontosabbnak ítélt köteteiről. Bár mindez jár fontos tanulságokkal, megismerésre érdemes, sajátos perspektívával, az interjúk egymás utáni olvasása mégis felhívja a figyelmet arra, milyen meghatározott témakörben vélik az interjúk készítői megszólaltathatónak Bodort – és így hagynak maguk után némi hiányérzetet is.

Mindenesetre a beszélgetések tagadhatatlanul felkínálnak néhány értelmezési utat a Bodor-vidékek bejárásához. Ezek mintha két főbb irányvonalat vázolnának fel, mind az interjúk kérdései, mind Bodor válaszai alapján. Egyrészt Erdély sajátos történelméből és társadalmából, másrészt a kelet-európai

kommunista diktatúrából kiindulva magyarázzák a Bodor-világ sajátosságait, annak poétikai eljárásaival együtt. Annak ellenére is, hogy Bodor negyven éve Budapesten él, és harminc éve demokratikus keretek között, ahogyan azt némelyik újságíró szóvá is teszi. Mégis, több válaszában is hangsúlyozza, hogy őt íróként az erdélyi éveinek világa foglalkoztatja: az a 61 multikulturális, ambivalens, zaklatott történelmű, egyszerre szerethető és elítélhető közeg, amelyben legfontosabb tapasztalatait szerezte. Ezek közé értendő nemcsak a börtön tapasztalata, de a család, a szomszédok, barátok, a szűkebb és tágabb környezet problematikus sorsának alakulása; ahogyan a diktatúra zártságával szemben a természet nyújtotta, sokszor íróniával ellenpontozott szabadságérzés is. A romániai évekről szóló elemző és anekdotikus válaszai mellett, hogy Bodor Ádámot, az embert (és író) segítenek megérteni, mindenképpen tanulságosak abból a szempontból is, hogy az anyaországból olykor egyszerűnek tűnő, idillikus Erdély-képpel szemben is alternatívát nyújtanak. A kommunista Románia nemzetiségi politikáját is más fénytörésbe helyezik Bodor meglátásai, amelyek a román–magyar szembenállás helyett a mindenkit egységesen érintő elnyomás univerzális tapasztalatát emelik ki: nem egyszerűen magyarellenesnek, de alapvetően románellenesnek is nevezi a rendszert.

Ami a kommunista diktatúra jelentőségét illeti, Bodor úgy fogalmaz: „Az én nemzedékem számára az életre szóló élményt a kommunista diktatúra jelentette, ez a hazug, sőtlan baromság, ezzel kellett tehát valamit kezdeni” – íróként is. Ez az „életre szóló élmény” (a díjak, eladási számok, szakmai fogadtatás alapján) ma is, Magyarországon is releváns tapasztalat; a posztkommunista térségek előtt most is ott áll a fél- és közelmúlt feldolgozásának feladata. Bodor részint a diktatúrában való szocializálódás hosszútávú hatásaival, részint a számvetés hiányával, például az ügynökakták titkosításával magyarázza a kommunista diktatúra hatásának érvényességét a mai társadalomban is. A rendszerváltás a nézete szerint „tehetetlenül békén hagyott régi struktúrákat, esélyt sem kínálva komoly szemléletváltozásnak”. A diktatúrára jellemző állandó gyanú, a másik kiismerhetetlenségének és a biztosnak vélt helyzetek kibillenthetőségének alapvető tapasztalata tehát valódi rendszerváltás híján továbbra is termékeny talajon áll. Jól illusztrálja a probléma érvényességét, hogy Lukács Laura is Szilágyi Domokos besúgó múltjával kapcsolatban kérdezett a 2006-os beszélgetésben. A kötetből kirajzolódik, hogy Bodor számára ez a bizonytalanságtapasztalat legkésőbb kamaszkora végén, a börtönévekben alapélménnyé vált: „Az emberi kapcsolatok – kezdve a foglárától a rabtársadig – eddig ismeretlen koordináták mentén alakulnak. Senki nem azonos azzal, aminek látszik, észre sem veszed, és már te sem az

vagy, akinek hiszed magad. [...] [A] körülmények egy pillanat alatt lealjasít-
hatják az embert. Illik ezt idejében észrevenni.” A rendszerváltás, ha valamit,
csak a nyugati demokráciákba vetett hit illuzórikus voltának lelepleződését
hozta Bodor számára. Megtoldva ezt „a természeti erőktől determi-
62 nált” változások fenyegetésével, az egész világ tűnik számára labilis-
nak. Ezt azonban, saját bevallása szerint szerencsés alkat lévén,
„derűvel” veszi tudomásul: nem ejti kétségbe a világ esetlegessége, értelm-
telensége, visszássága, és nem tántorítja el attól sem, hogy képes legyen
szeretettel fordulni felé.

Ezekből a belátásokból következik Bodor válaszai alapján az a jelleg-
zetes poétikai eljárás is, amely szerint az olvasó nem vagy csak korlátozottan
fér hozzá a szövegek szereplőinek tudatához, motivációihoz, cselekedeteik
magyarázatához; ahogyan a szereplők egyidejű hős- és antihősjellege, vál-
tozékony megítélhetősége is érthetővé válik ebből. Vagyis a specifikusan
közép-európai, sőt: erdélyi diktatúra „élményéből” kiindulva Bodor egy olyan
világot épít fel, amely bizonyos szempontból (éppen a *bizonytalanság* szem-
pontjából) nemcsak a posztkommunista országok tapasztalata, de egyfajta
általános világtapasztalat felől is értelmezhető. Ezzel az absztrakcióval véd-
hető ki az interjúkötet olvasása során felmerülő kérdés: hogy amennyiben
Bodor negyven éve nem él Erdélyben, csupán emlékei és éves utazásai kötik
oda (ellenben Budapest nem foglalkoztatja irodalmi szempontból), úgy ér-
vényesek-e még az a tudás, amely az írásai táplálkoznak, vagy már maga is
fikcionálisak, idealizáltak. Ezt az otthonosan ismerttől való eltávolodást (ami
persze az idő előrehaladtával és az elköltözés okozta cezúrával járó termé-
szetes folyamat) mintha a szerző is megérintődve venné tudomásul, amikor
például a mai Kolozsvárról beszél.

Persze nemcsak a kommunista diktatúra viszonyaira, de a rendszer-
váltás utáni időszakra is perspektívát nyújt a kötet. Bodor alapmegállapítása,
hogy (a korszakban jellemző reményekkel szemben) a demokrácia keretei
nem jelentenek önmagukban garanciát a boldogabb életre, sőt, a demokrácia
lényege szerint éppen a folytonos készenlétre ösztönöz, hiszen a rendszer
lehetőséget ad az elnyomás kialakítására is. Bodor ezt a készenlétet, a de-
mokráciával élés felelősségét, kultúráját hiányolja az egyik, a rendszerváltás
után 15 évvel készült interjújában. Különösen érdekessé teszi beszédhelyzetét
a tény, hogy nemcsak a kommunista diktatúrából a polgári demokráciába
váltás, a kisebbségi élethelyzetből az anyaországba való áttelepülés határ-
helyzeteit tapasztalta meg, de a 21. század technikai fejlődését, globális fo-
lyamatok átstrukturálódását is megéli. Míg bevallása szerint édesapja, aki a
19. században született, később is a 19. század konzerváló mechanizmusai
szerint élte az életét, addig Bodor Ádám rokonszenves éleslátással elemzi
jelenkorát. Bár saját írásművészerete ezekre a változásokra (a főntebb írtak

szerint) csak áttételesen reagál, Bodor azt is érzékeli, hogy a posztmodern irodalom alól időközben kifutott az a történelmi valóság, amely a posztmodern poétikai eljárásokat létrehozta. Már a kétezres évek közepén előre jelzi, hogy a történelmi, társadalmi, technikai változások, az élet struktúrájának és keretrendszereinek átalakulása szükségszerűen újfajta poétikákat kell hogy életre hívjon. (A kötet olvasójaként 2022-ben érdekes élmény volt arra gondolni, hogy máig nem igazán rajzolódott ki, hogy az irodalom hogyan újul meg ezeknek a folyamatoknak a hatására.)

63

Bodor az eddigiekben vázolt nézetei alapján több ponton kritizálja a kulturális szféra szereplőit, összefoglalólag talán úgy mondhatnánk, hogy azért, amiért egyszerűen a saját érdekeik szerint, felszínesen kiszolgálják a fennálló rendszert, és nem mérik fel a felelősségüket ebben a folyamatban. Legyen szó arról, ahogyan a kritikusok vagy az újságírók megközelítik őt és a szövegeit (marketingestül, hatásvadászatostul), vagy éppen a köteteket népszerűsítő fesztiválokról, Bodor elégedetlen a kulturális nyilvánosság intézményrendszereivel. Ezt a lényegi kérdésektől való eltávolodást és öncélúságot rója fel a műveiről született irodalomtudományi szakszövegeknek is. Az interjúban például vissza-visszatérő elem, hogy Bodor nehezményezi azt, ahogyan a szövegeit Derrida és Gadamer nyomán értelmezik (akiknek hatása a '90-es évektől valóban lényeges volt a hazai irodalomtudományban, így fontos Bodor-értelmezésekben is). Persze a teljes képhez hozzátartozik, hogy a rendszerváltás után a magyarországi tudományos életben a nemzetközi tudományosságot leginkább befolyásoló elméletek (így az előbbi szerzőnevekkel jelzett dekonstrukció és a hermeneutika) a szocialista irodalomtudomány társadalmi elköteleződésével szemben, a műimmanencia jegyében, dehistorizáltan, a társadalmi vonatkozásaiktól elszakítottan jelentek meg. (Hozzáteszem, ez bizonyára épp az a hatásmechanizmus, amelyet Bodor a rendszerváltás kapcsán társadalmi szinten kritizál. A fontosnak ítélt elméletek kiválasztása és hazai meghonosításuk módja ugyanis épp azt tette lehetővé, hogy az irodalomtudományos közegnek ne – se – kelljen szembenéznie a saját történelmi-társadalmi felelősségével. Hiszen a koncepció szerint ezek mind „művön kívüli” szempontok, amelyektől a komolyanvehető irodalomtudománynak el kell tudnia vonatkoztatni.) Bodor, akit íróként éppen ezek a konkrét kontextuális finomságok (is) mélyen foglalkoztatnak, érthetően sérelmezi, hogy a művei recepciójában nem látja annak nyomát, hogy értenék a szövegek társadalmi-történelmi vonatkozású tétjeit.

Az interjúkötet tehát kielégíti az olvasói érdeklődést az írói önéletrajzok iránt, bár Bodor aránylag kevés novellisztikus epizódot idéz fel a magánéletéből. (A könyvről készült kritikák eddig jellemzően ezeket is emelték

ki, erősítve a Bodor-kultuszra építő kiadói marketinget.) A könyvformában maradandóan hozzáférhetővé tett interjúk azonban nem hoznak meglepő elemeket (az utólagos kiegészítésekkel együtt sem), a már rögzült Bodor-

képet részletezik, illetve termelik újra; a kérdezők ritkán opponálják

64 Bodor önértelmezését (például az irodalmi előd nélküliség vízióját).

Ahogyan az talán ebből a kritikából is kiderül, a kötet ezzel együtt is fontos kérdéseket, történelmi, társadalmi, irodalmi jelenségeket tárgyal – a kommunista Románia irodalmi nyilvánosságának működésétől a Magyar Írószövetségből való kilépés körülményeiig. Persze, hogy vajon Bodor maga hogyan éli meg, hogy a sokszor bosszantónak ítélt újságírók, irodalomtudósok interjúi könyvben is megjelentek, amiről aztán például a Margó Fesztiválon és interjúkban beszélnie kell, újabb hatásvadász szalagcímeket előlegezve meg – ez egy másik kérdés. (*Magvető, Bp., 2021*)

